

QORAQOLPOG‘ISTON RESPUBLIKASI IQTISODIYOTIDA TRANSPORT INFRATUZILMASINING O‘RNI

Xalmuratov K.P.

Qoraqalpog‘ davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrası docenti

quanishxalmuratov2@mail.com

+998972200403

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qoraqalpog‘iston Respublikasi iqtisodiyotida transport infratuzilmasining o‘rni va jamoat transportida yo‘lovchi tashish samaradorligi oshirish haqida so‘z yuritilgan.

Tayanch so‘zlar. Transport, yo‘lovchi tashish, transport xizmatlari, yalpi ichki mahsulot, kommunikatsiya, temir yo‘l transporti, transport infratuzilmasi.

I.KIRISH

O‘zbekiston iqtisodiyotida transport va infratuzilma muhim o‘rin tutadi. Ochiq iqtisodiy siyosat yuritish yangi bozorlarga kirishni taqozo etadi. O‘zbekiston eksportni diversifikatsiya qilishga intilmoqda. Markaziy Osiyo va Rossiya kabi an‘anaviy bozorlardan tashqari, mamlakat Xitoy, Yevropa davlatlari va Turkiyaga yetkazib berish hajmini oshirmoqda. Jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi (QR) transport tizimi transportning barcha turlari: avtomobil, temir yo‘l, havo, ichki suv yo‘llari, quvurlar, avtomobil va temir yo‘llar tarmog‘i bilan ifodalanadi. Nukus shahrida zamonaviy talablarga javob beradigan xalqaro aeroport mavjud. Geografiya asosan mamlakatning rivojlanish imkoniyatlarini belgilaydi. [1] Dunyoda qirqdan ortiq mamlakatlar dengiz transportiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri kirish imkoniga ega emas va shu bilan eng arzon transport yo‘nalishlaridan uzilib qolgan. Ularning savdo aloqalari esa ko‘p jihatdan qo‘shni davlatlarning rivojlanish darajasi, tranzit imkoniyatlari va ochiqligiga, eng muhimi, siyosiy irodasiga bog‘liq. O‘zbekistonda bu masalaga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Hozirgi vaqtda transport butun mamlakat taraqqiyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Mamlakatimiz transporti chekka hududlardagi iqtisodiy qoloqlikni bartaraf etish, aholining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy darajasi va farovonligini yuksaltirish, hududlarda ishlab chiqaruvchi kuchlarni rivojlantirish, ijobiy integratsion samaraga erishish kabi muhim vazifalarni hal etishga xizmat qilmoqda. Transport mahalliy va milliy bozorlarni shakllantirish uchun ham sharoit yaratadi.

Yangi O‘zbekistonni barpo etish jarayonida mamlakatimizning barcha mintaqalarida transport xizmatlariga bo‘lgan talab oshib bormoqda. Transport xizmatlari tarmoqlarini modernizatsiya qilish va tranzit salohiyatini oshirishga qaratilgan islohotlar izchillik bilan amalga oshirilishi mamlakatimizning xalqaro transport kommunikatsiyalariga integratsiyalashuviga xizmat qilmoqda. “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasining 93-maqсадida ko‘rsatilganidek, “Mamlakatning xalqaro hamjamiyatda teng huquqli sub‘yekt sifatidagi rolini oshirish, hamkor mamlakatlar va xalqaro tashkilotlar bilan mintaqaviy va global masalalar bo‘yicha muvozanatli tarzda muloqot olib borish, ular bilan ikki va ko‘p tomonlama uchrashuvlar o‘tkazish, siyosiy, iqtisodiy hamda madaniy

sohalarda turli darajadagi maslahatlashuvlarni tashkil etish, yetakchi davlatlar bilan keng qamrovli hamkorlikni strategik darajaga olib chiqish hamda ular bilan kengaytirilgan sheriklik va hamkorlik to'g'risidagi bitimlarni kelishish" mamlakatimizning xalqaro transport magistrallariga ulanishi, transport mustaqilligini ta'minlash va transport aloqalarini diversifikatsiya qilishga yo'naltirilishida alohida o'rin egallaydi.

II. ADABIYOTLAR TAHLILI

Ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish jarayonida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish, transport xizmatlari, uning turlari, shakllari hamda tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish muammolarining fundamental asoslari xorijlik olimlar, jumladan Jensen, K, Neuman M., Button K., Cidell, J., Docherty, I., MacKinnon D va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan. Ushbu muammolar bo'yicha o'zbekistonlik olimlardan M.Q.Pardaev, I.S.Tuxliev, K.B.Urazov, N.U.Arabov, M.B.Kalonov, M.N.Ravshanov, M.T.Alimova, I.X.Nasimov kabilar ilmiy tadqiqot olib borganlar [2]

Ammo, ushbu iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida transport xizmat ko'rsatish sohasida infratuzilma samaradorligini oshirishning o'ziga xos jihatlari va xususiyatlari atroflicha o'rganilmagan. SHuningdek, transport xizmat turlariga bog'liq holda faoliyat yurituvchi subyektlar samaradorligini oshirish masalalari qisman o'z aksini topgan. Bugungi kunda transport xizmat ko'rsatish sohasi infratuzilmasi samaradorligini yuksaltirish bilan bog'liq tadqiqotlar etarli darajada emasligi mazkur mavzuda chuqur ilmiy-uslubiy izlanishlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

III. NATIJALAR.

Har bir davlatning tashqi siyosiy-iqtisodiy faoliyati uning taraqqiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatib maqsadga qaratilgan tashqi siyosat, iqtisodiy va ilmiy-texnik taraqqiyot hamda madaniy salohiyatning o'sishi omili hisoblanadi. Markaziy Osiyo dunyodagi transport va logistika tizimi jadal rivojlanayotgan mintaqa hisoblanib, so'nggi yillarda bu hududda, jumladan O'zbekistonda transport infratuzilmasini rivojlantirish va yangi xalqaro yo'nalishlarga asos solish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda, avtotransport sanoatini taraqqiy ettirish, tranzit salohiyatini oshirish, eksport-import imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan ko'plab loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu loyihalar transport oqimlari orqali yuqori daromadni ta'minlaydi. Natijada, mamlakatning transit salohiyati valyuta tushumlarining asosiy manbalaridan biriga aylanadi, hamda O'zbekistonni transport infratuzilmasini rivojlantirishi mumkin. Bu nafaqat iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, balki O'zbekistonning jahon sahnasidagi geosiyosiy mavqeini mustahkamlashga ko'mak beradi.

O'zbekiston Markaziy Osiyoning hal qiluvchi transport-tranzit taramog'iga aylanishi uchun transport kommunikatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilish, mahalliy va xalqaro transport xizmatlari tarkibini diversifikatsiya etish, yangi transport yo'laklarini shakllantirish va rivojlantirish, transport xizmatlari sifatini oshirish talab etiladi. Mazkur yo'nalishda, xususan, xalqaro transport yo'laklarini tashkil etishda O'zbekistonning faol ishtiroki diqqatga sazovordir.

Avtomobil transporti transport kompleksining asosi sifatida Qoraqolpog‘iston Respublikasining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Uning samarali faoliyat yuritishi, bir tomondan, iqtisodiy soha va ijtimoiy sohaning hayotiy faoliyatining zaruriy shartidir. Boshqa tomondan, iqtisodiyot va jamiyat avtotransport tizimini rivojlantirish uchun «jamoat tartibini» shakllantiradi, u o‘z xususiyatlariga ko‘ra bozorni rivojlantirishi kerak. Transport xizmatlari iste‘molchilarining ushbu xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Aholiga, shu jumladan, iqtisodiyotning barcha sohasida faoliyat ko‘rsatayotgan ishchixizmatchilarga, o‘quv muassasalarida ta‘lim olayotgan o‘quvchi va talabalarga yuqori sifatli transport xizmatini ko‘rsatish, avtomobil transporti oldida turgan eng muhim masaladir. Bugungi kunda hech bir fuqaro harakatini (bir manzildan boshqa bir manzilga borishni) transportsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Avtomobillar ishlab chiqaruvchidan iste‘molchigacha bo‘lgan butun tashish jarayonini amalga oshiradi yoki boshqa transport turlari bilan hamkorlikda uning boshlang‘ich, oraliq yoki yakuniy bosqichini amalga oshiradi [3].

1 jadval

Transport vositalarining asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023
Tashilgan yuk, ming tonna	32 411,2	33 262,5	36 762,4	38 334,3
Yuk aylanmasi, mln t-km	732,1	861,9	849,5	897,6
Tashilgan yo‘lovchilar, ming kishi	131 343,6	137 468,8	144 597,5	149 917,4
Yo‘lovchi aylanmasi, mln. yo‘lovchi-km	3 611,2	3 985,4	4 209,3	4 391,5

Ushbu jadvalda 2020 yildan 2023 yilgacha bo‘lgan davrda transport vositalarining asosiy ko‘rsatkichlari, ularning yillik dinamikasi keltirilgan.

Tashilgan yuk hajmi barqaror ravishda 2020 yildagi 32 411,2 ming tonnadan 2023 yilda 38 334,3 ming tonnagacha oshib, o‘tgan davrda jami 5 923,1 ming tonnaga o‘sdi. Yuk aylanmasi 2020 yildagi 732,1 million t-km dan 2021 yilda 861,9 million t-km gacha o‘sdi. SHu bilan birga, 2022 yilda biroz pasayish (849,5 million t-km), 2023 yilda esa 897,6 million t-km gacha o‘shish kuzatildi.

Tashilgan yo‘lovchilar soni ham izchil o‘shishni ko‘rsatib, 2020 yildagi 131 343,6 mingdan 2023 yilda 149 917,4 minggacha oshib, jami 18 573,8 ming kishiga ko‘paygan. Yo‘lovchi aylanmasi 2020 yildagi 3611,2 mln yo‘lovchi-km.dan 2023 yilda 4391,5 mln yo‘lovchi-km.ga etib, yillar kesimida 780,3 mln yo‘lovchi-km.ga o‘sgan.

Ko‘rsatkichlar iqtisodiy faollik, infratuzilmaning rivojlanishi va transport xizmatlariga bo‘lgan talabning oshishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin bo‘lgan yuk va yo‘lovchi tashish samaradorligi va hajmining barqaror o‘shishini ko‘rsatmoqda.

Avtomobil transporti mamlakat aholisi hayoti uchun katta ahamiyatga ega. Yo‘lovchi avtomobil transporti nafaqat mehnatga layoqatli aholini tashish bo‘yicha ishlab chiqarish vazifalarini, balki ichki va madaniy sayohatlar bilan bog‘liq ijtimoiy

vazifalarni ham bajaradi; Qoraqolpog‘iston Respublikasida avtomobil transporti eng moslashuvchan va ommaviy transport turi hisoblanadi. Avtotransportdan faol foydalanishning asosiy sabablari uning o‘ziga xos yuqori tezligi, yuklarni yetkazib berishning muntazamligi va moslashuvchanligi, shuningdek, zarur shoshilinchlik darajasidir. Kattaroq harakatchanlik, yo‘lovchilar tashishdagi o‘zgarishlarga tez javob berish qobiliyati avtotransportni mahalliy yo‘lovchi tashishni tashkil etishda raqobatbardoshligini oshiradi.

2 jadval

Qoraqolpog‘iston Respublikasi avtomobil transportida tashilgan yo‘lovchilar soni (ming kishi)

Hududlar	2020	2021	2022	2023
Qoraqolpog‘iston Respublikasi	131 343,7	137 468,7	144 597,5	149 917,4
Nukus	46 217,7	49 287,4	53 215,8	55 187,4
Amudarya	9 271,8	9 515,0	9 656,6	10 067,6
Beruniy	12 627,2	12 896,2	12 938,7	13 151,2
Bozataw	1 293,2	1 354,5	1 518,1	1 591,7
Karauzyak	1 620,5	1 726,2	1 838,2	1 893,4
Kegayli	4 371,7	4 467,3	4 812,0	4 890,1
Kungrad	6 961,2	7 310,1	7 606,7	7 716,1
Kanliko‘l	1 104,6	1 105,6	1 142,5	1 168,4
Muynak	1 106,4	1 280,0	1 530,6	1 538,1
Nukus tumani	2 354,0	2 451,4	2 504,8	2 556,9
Takhiatash	2 741,4	2 898,4	3 084,0	3 231,5
Takhtako‘pir	2 066,1	2 074,5	2 243,3	2 379,2
To‘rtkul	13 860,6	14 086,2	14 470,8	14 886,6
Xodjayli	8 204,8	8 734,5	9 079,7	9 284,2
Chimbay	4 727,5	4 825,5	5 267,9	6 440,8
Shumanay	1 723,3	1 752,5	1 819,1	1 845,2
Ellikkala	11 091,6	11 703,3	11 868,5	12 089,0

Ushbu jadvalda 2020-2023 yillarda Qoraqolpog‘iston Respublikasi bo‘yicha hududlar kesimida avtomobil transportida yo‘lovchi tashish ko‘rsatkichlari keltirilgan. 2020 yilda jami tashilgan yo‘lovchilar soni 131 343,7 mingtani tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilda bu ko‘rsatkich 149 917,4 mingtaga etib, taxminan 14 foizga o‘sgan. Nukus shahri har yili yo‘lovchi tashish bo‘yicha eng yuqori ko‘rsatkichlarni qayd etib kelmoqda. 2020 yilda 46 217,7 ming kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib 51 586,5 ming kishiga etdi. Eng kam yo‘lovchi tashish ko‘rsatkichlari Bo‘zatov tumanida

qayd etilgan bo‘lib, 2020 yilda - 1 293,2 ming kishi, 2023 yilda - 1 591,7 ming kishi. Taxiatoshda sezilarli o‘shish kuzatildi, u erda yo‘lovchilar soni 2020 yildagi 2714,4 mingdan 2023 yilda 3312,5 mingga oshdi. Ayrim hududlar, masalan, Kegayli va Qanliko‘l boshqa hududlarga nisbatan barqaror va sekin o‘shishni ko‘rsatdi.

Hozirgi vaqtda O‘zbekistonning eksport salohiyatini oshirish hamda mahalliy mahsulotni sotish bozorlarini kengaytirish zaruriyati tashqi savdo yo‘nalishlarini diversifikatsiyalash uchun qulay shart-sharoitlar yaratishni, O‘zbekiston Respublikasining eksport mahsuloti istiqbolli xalqaro bozorlarga chiqishini ta‘minlaydigan maksimal darajada samarali, muqobil tranzit yo‘laklarini shakllantirish, transport logistikasini rivojlantirishni taqazo qilmoqda. Bu esa mamlakatimizda transport logistikasini har tomonlama rivojlanishi, bu borada innovasion mexanizmlarni takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Iqtisodiyot rivojlanishining hozirgi bosqichi texnik jarayonlarni boshqarishda yangicha yondashuvlarni amalga oshirish, samarali investisiyaviy siyosatni yuritish hamda zamonaviy mexanizmlarni tadbiiq etish zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Markaziy Osiyo dunyodagi transport va logistika tizimi jadal rivojlanayotgan mintaqa hisoblanib, so‘nggi yillarda bu hududda, jumladan O‘zbekistonda transport infratuzilmasini rivojlantirish va yangi xalqaro yo‘nalishlarga asos solish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda, avtotransport sanoatini taraqqiy ettirish, tranzit salohiyatini oshirish, eksportimport imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan ko‘plab loyihalar amalga oshirilmoqda. Ushbu loyihalar transport oqimlari orqali yuqori daromadni ta‘minlaydi[5]. Natijada, mamlakatning tranzit salohiyati valyuta tushumlarining asosiy manbalaridan biriga aylanadi, hamda O‘zbekistonni transport infratuzilmasini rivojlantirishi mumkin. Bu nafaqat iqtisodiy o‘shishni tezlashtiradi, balki O‘zbekistonning jahon sahnasidagi geosiyosiy mavqegini mustahkamlashga ko‘mak beradi.

Qoraqalpog‘iston Respublikasida avtomobil yo‘llarining uzunligi 11061 ming km, shu jumladan xalqaro, respublika va mintaqaviy ahamiyatga ega avtomobil yo‘llari. Respublika hududidan qo‘shni davlatlarga (Rossiya va Qozog‘iston) chiqish imkoniyati bilan xalqaro standartlar asosida qurilgan milliy avtomobil yo‘li o‘tadi. Qayd etish joizki, Qoraqalpog‘iston Respublikasida avtomobil yo‘llarining rivojlanish darajasi respublika bo‘yicha o‘rtacha ko‘rsatkichdan 4 barobardan ko‘proq past. Ayrim tumanlarda (Shumanay, Chimboy, Nukus shaharlaridan tashqari) qishloq joylarining uzoqligi va borish qiyinligi sababli yo‘llar yaxshi rivojlanmagan. Vaqt o‘tishi bilan avtomobil transportining roli oshadi, chunki u tezroq va ishonchliroq, shuningdek, ayrim turdagi yuklarni yo‘qotish yoki shikastlanish xavfining past darajasi bilan bog‘liq. Shunday qilib, bir qator tez buziladigan mahsulotlar va shoshilinch tovarlar uchun avtomobil transporti tashishning yagona real usuli hisoblanadi. Shu bois avtomobil transporti Qoraqalpog‘iston Respublikasidan eksport qilinadigan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, to‘qimachilik va boshqa tovar bo‘lmagan tovarlarni tashishda ustuvor vosita hisoblanadi[6].

Aksariyat avtomagistrallar Qo‘ng‘irot-Beyneu avtomobil yo‘li misolida bo‘lganidek, Evropa E-40 avtomobil yo‘li standartiga muvofiq rekonstruksiya va rehabilitatsiyaga muhtoj. Qozog‘iston bilan birgalikda Beyneu-Akjigit-Nukus

avtomobil yo‘lini rekonstruksiya qilish loyihasini amalga oshirish zarur, bu esa o‘rtacha tezlikni 50 dan 100 km/soatgacha va yuk tashishni kuniga birdan 6 mingtagacha oshirish imkonini beradi. Beyneu bugungi kunda temir yo‘l va avtomobil yo‘llari o‘tadigan asosiy nuqtadir. “Beyneu-Aqjigit-Nukus” yo‘lining rekonstruksiya qilinishi Kaspiy bo‘yi mamlakatlari, Markaziy Osiyo mamlakatlari, Rossiya va Yevropaga yo‘lak ochadi, chunki yo‘l uchastkasi “Toshkent – Samarqand – Buxoro – Nukus – Beyneu – Atirau” xalqaro tranzit transport koridoriga kiradi. Astraxan «Kaspiy mintaqasi va Evropa Ittifoqi mamlakatlariga kirish imkoniyati bilan. Shuningdek, turizmni rivojlantirishni rag‘batlantirishi mumkin bo‘lgan yo‘lovchilarni tashish uchun yangi muntazam xalqaro yo‘nalishlarni ochish zarur [4].

IV. MUHOKAMA

Yo‘llarning yomon holati harakat tezligining pasayishiga olib keladi va avtomobil parkining jismoniy buzilishini tezlashtiradi. Oxir oqibat, bu uzoqroq tashish vaqtlariga va etkazib berishda uzilishlarga olib keladi. Aksariyat xo‘jaliklararo qishloq yo‘llari, shahar ko‘chalari, shahar posyolkalari, qishloq va ovullar o‘rnatilgan sifat va harakat xavfsizligi talablariga javob bermaydi. Avtomobil yo‘llarini qurish va saqlashning texnologik va texnik bazasini takomillashtirish, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik doirasida yo‘l bo‘yi infratuzilmasini jadal rivojlantirish zarur. Mamlakat hukumati yo‘llarni boshqarish tizimini takomillashtirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda.

O‘zbekistonda Rossiya, Qozog‘iston, Germaniya, Shveysariya, Koreya va Xitoyning turli ekspeditorlik kompaniyalari faoliyat ko‘rsatmoqda. Qoraqalpog‘iston Respublikasining iqtisodiy rivojlanish tuzilmasi tahlili shuni ko‘rsatadiki, transport infratuzilmasini takomillashtirish va rivojlantirish, tranzit hajmi va mintaqaviy savdo hajmining oshishi hisobiga mintaqada logistika xizmatlari bozori jadal sur‘atlar bilan o‘sib boradi.

V. XULOSA

Mintaqada yuklarni tashishni tashkil etish bo‘yicha xizmatlar turlarini ko‘paytirishga talab kuchli bo‘ldi - bu intermodal transportni tashkil etish, uyma-uy yetkazib berish, bojxona rasmiylashtiruv, qadoqlash, qadoqlash, tovarlarni saqlash, va boshqalar. Shu munosabat bilan viloyatda logistika tarmog‘ini institutsional rivojlantirish, sanoat, savdo, axborot, transport, omborxon, boshqaruv va boshqa turdagi logistika sohalarida ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish zarur.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, respublikadagi moliyaviy qiyinchiliklar va og‘ir iqtisodiy vaziyatga qaramay, mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab transport tizimini isloh qilish uchun katta mablag‘lar ajratildi. Umuman olganda, mustaqillik yillarida transport-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab strategik rivojlantirish ishlari amalga oshirildi. Respublikada transport mustaqilligi ta‘minlandi va respublikaning barcha hududlarini bir-biri bilan bog‘laydigan milliy tizim yaratildi. Mamlakatimizda yaratilgan samarali transport tizimi tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish va boshqa davlatlar bilan integratsiyalashuv omili bo‘lib xizmat qilmoqda.

VI. ADABIYOTLAR

1. Калмуратов Б. С. Бектурдиев Максат Бекбергенович *Формирование инновационной стратегии развития в конкурентной среде строительной индустрии* // Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 6.
2. Хайдаров Ж. *Транспорт хизматлари инфратузилмаси самарадорлигини ошириши йўллари*. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати, 2024.
3. Инятов, А. Р., и др. (2004). *Практические аспекты реализации комплексной системы развития региона*. Актуальные проблемы современной науки, (3), 11-12.
4. Инятов, А. Р., & Реймбаева, З. (2021). Некоторые проблемы инновационного развития и конкурентоспособности экономики страны. *Экономический рост: управление и организация* (pp. 26-28).
5. Калмуратов Б. С. *Тенденции и приоритетные направления развития промышленности региона* // Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 12. – С. 215-220.
6. Nurimbetov R.I., Kalmuratov B.S., Bekimbetov D.R *Development of strategic management of service infrastructure in the digital economy*// Science and Education in Karakalpakstan ISSN 2181-9203 №3/1 (34) 2023. 120-124 page